

НОВИЙ РЕАЛІЗМ ПОВІСТІ «ДЕРЕВНЯ» І. БУНІНА

У статті подано аналіз повісті «Деревня» І. Буніна. Дослідницький погляд звернено на стильову своєрідність твору російського автора та її реалізацію через елементи нового реалістичного художнього зображення людини та її світосприйняття.

Ключові слова: *неореалізм, стильова своєрідність, світосприйняття письменника.*

В статье предложен анализ повести «Деревня» И. Бунина. Обращено внимание на стиливое своеобразие произведения русского писателя и его реализацию через элементы нового реалистического изображения человека.

Ключевые слова: *неореализм, стиливое своеобразие, мироощущение писателя.*

In the article the analysis of story of «Derevnya» is given I. Bunin. A research look is appeal to stylish originality of work of the Russian author and his realization through new realistic artistic display and its perception of the world elements.

Key words: *neorealism, stylish originality, perception of the world of writer.*

Задум твору про долю російського селянства виник у результаті глибоких роздумів І. Буніна над розвитком села на початку нового століття та у зв'язку з подіями 1905 року і реакцією на них селян. Добре знаний на сільському житті, автор звертався до цієї теми у творах «Хорошая жизнь», «Веселый двор», «Золотое дно», «Сны» та інших. Сільські оповіді І. Буніна високо цінував М. Коцюбинський, з яким він познайомився у 1909 році в Італії, на острові Капрі. В цей же час на італійському острові було розпочато роботу над повістю. Відомо, що про задум твору письменник радився з М. Горьким, про що залишилися записи у листах 1909 року. Повість уперше було прочитано автором у гуртку нових реалістів «Среды» і надруковано 1910 року. Твір відразу викликав чималу цікавість у колег та критиків. М. Горький написав у листі до І. Буніна про свої враження: «...Так глубоко, так исторически деревню никто не брал... Я не вижу, с чем можно сравнить вашу вещь, тронут ею — очень сильно. Дорог мне этот скромно скрытый, заглушенный стон о родной земле, дорога благородная скорбь, мучительный страх за нее —

и все это ново. Так еще не писали» (цит. за: [5, 151]). Одним із перших на публікацію відгукнувся критик В. Воровський, який називав автора представником «вырождающейся» барской «интеллигенции» і зазначав поєднання у творі ліричної витонченості з грубою реальністю. Це поєднання для В. Воровського стало основним у визначенні «архіреальної» стильової своєрідності повісті [2; 331]. Помічена критиком бруталність пояснюється авторським інтересом у період створення повісті до таємниць душі та загадковості характеру людини.

За сукупністю різних лейтмотивів учені помічали складну природу авторських міркувань не тільки про буття і долю селянина, але й про життя як складовий процес світового руху. На основі філософських роздумів автора робилися певні спроби визначити стильову своєрідність твору, адже назвати його традиційно реалістичним ніхто не наважився. Одні з перших стильових розвідок належать Е. Колтоновській. Прихильниця неореалізму у художніх проблемах твору вбачала позначення нового реалістичного стилю, який, на її думку, становив синтез із символізмом: «В «Деревне» <...> он так много философствует, анализирует и обобщает, что из трезвого реалиста превращается почти в символиста-мистика» [4; 2]. Дослідник наративу І. Буніна Д. Вудворд у праці про еволюцію оповідної техніки помічав особливий динамізм у творі й підкреслював тотальний ліризм різнорідних деталей, вражень, відчуттів. Головну ідею Д. Вудворд пов'язував із соціальними проблемами розвитку російського суспільства. «Деревню» славіст називав твором проміжного періоду: між реалізмом і символізмом [6]. Зазначений Е. Колтоновською та Д. Вудвордом неореалістичний синтез повісті (як реалізм + символізм) становить суть теоретичного питання про стильову характеристику нового художнього відображення життєвих складових на початку ХХ століття. На наш погляд, у основі стильової своєрідності повісті слід убачати нову реалістичну майстерність автора, творчі пошуки якого помітно відобразилися не тільки на загальній конструкції твору, але й на розгортанні сюжету, змалюванні характерів героїв, використанні художніх засобів на засадах відвертого вираження власних думок і спостережень про світосприйняття людини.

В основі повісті лежить історія братів Красових: Тихона і Кузьми. І. Бунін у творі залишається вірним своїм інтересам до родоводу, тому історія братів постає з історії їх роду. Оповідь починається з контрастного введення двох імен: прізвища Красов і прізвиська Циган. Красов-Циган задає початок інтриги у творі, адже письменник розповідає про складну долю виживання сільської родини, члени якої не просто працювали на землі, а шукали кращої долі. Так, у бутті сім'ї є різні історії: як прадід-кріпак Красов-Циган відбив коханку у свого пана і за те був роздертий собаками; дід отримав розкріпачення, переїхав до міста й став «знаменитим злодієм», грабував церкви і востаннє вразив усіх вільною поведінкою під час суду; як «мелкий шибарь» батько прогорів, запив і помер. З торгівлі починається і життя братів, які «однажды чуть ножами не порезались — и разошлись от греха». Розставання братів становить вже дві лінії долі. Лінії Тихона письменник приділив більше уваги. Ця лінія представляє непросту долю чоловіка, який із кріпацького роду став власником маєтку. Автор показує, що здійснення такої долі — не випадковість, а прагматичний шлях людини до своєї мети. Для здійснення свого головного бажання розбагатіти у Тихона був прагматичний погляд на всі свої рухи у житті, які І. Бунін називає невтомними: так, він «неутомимо гонял за становыми в глухие осенние поры, когда взыскивают подати и идут по деревне торги за торгами», «неутомимо скупал у помещиков хлеб на корню, снимал за бесценок землю». Тим же прагматизмом позначено «серцеві» справи: спочатку Тихін довго жив з німою кухаркою — «не плохо, ничего не разбершет», потім одружився з покоївкою у літах і взяв за нею придане. План виживання продовжила історія про те, як він «доконав» зубожілого нащадка панів, у яких його прадіди були у кріпацтві.

Своє ставлення до швидкості, кмітливості, гнучкості та працездатності Тихона автор резюмує через сприйняття селян: «... мужики так и ахнули от гордости, когда взял он дурновское именье: ведь чуть не вся Дурновка состоит из Красовых!». Письменник передає захопленість мужиків від Тихона-пана: «Ахали они и на то, как это ухитрился он не разорваться: торговать, покупать, чуть не каждый день бывать в именье, ястребом следит за каждой пядью земли... Ахали и говорили:

— Лют! Зато и хозяин!» [1, 48].

Світорозуміння Тихона автор передає у наступних рядках: «Живем — не мотаєм, попадешся — обротаєм. Но — по справедливости. Я, брат, человек русский. Мне твоего даром не надо, но имей в виду: своего я тебе тринки не отдам! Баловать, — нет, заметь, не побалую!» [1, 48]. Через думки дружини подано інше розуміння: «Ох, и прост же ты, посмотрю я на тебя! Что ты с ним, глупым, трудишься? Ты его уму-разуму учишь, а ему и горя мало. Ишь, ноги-то расставил, — эмирский бухар какой!» [1, 48]. Так автор запевняє, що таких, як його герой, поміж народу небагато. А Тихін виявився єдиним з «умом-разумом», щоб стати над своїм середовищем через працю та цілеспрямованість. Під кінець життя Тихін сам подумав про себе: «Значит была башка на плечах, если из ничего, едва умевшего читать мальчишки вышел не Тишка, а Тихон Ильич...» [1, 84].

Однак письменника цікавить зміна поглядів на життя в «емірського бухара», тому він створює непросту долю людини, якій поталанило забагатіти, але особистого щастя він не мав. З часом, коли все більше «борода сивіла, ріділа та плуталась», роздуми Тихона набувають іншого філософського контексту. Так, автор художньо змальовує бездітність його сім'ї. Спочатку він сміявся («я своего добьюсь. Без детей человек — не человек. Так, обсевок какой-то...»), потім думки про мертвонароджених дітей старіли його і не залишали сумнівів, що не бути йому батьком, після сумнівів з'являється жах перед бездітністю, після жаху спроби народити від Молодої, невдалі спроби призводять до упокорювання. З трагедією бездітності до героя приходить інша мудрість, не пов'язана зі збагаченням: «Когда пропала надежда на детей, стало все чаще приходит в голову: «Да для кого же вся эта каторга, пропади она пропадом?» Монополия же была солью на рану <...> стало косить губу, — особенно при фразе, не сходявшей с языка: «Имейте в виду»» [1, 51].

Каторжна праця Тихона призупиняється у неврожайний рік. І. Бунін показує господаря, який радіє від того, однак винуватить міністра фінансів і з насолодою скаржитися покупцям: «Прекарашаем-с, прекарашаем-с! <...> Как же-с! Монопо-

лия! Министру финансов самому захотелось поторговать!». Від неврожаю, міністра та «на всякий роток не накинешь платок» герой переходить до вражень від поля вночі: «И ржица-с радует! Имейте в виду: всех радует! Ночью-с — и то видать. Выйдешь на порог, глянешь по месяцу в поле: сквозит-с, как лысина! Выйдешь, глянешь: блистает!» [1, 52]. Після романтичного на-строю персонаж починає глибоко роздумувати про соціальні проблеми людини і суспільства: «Господи боже, что за край! Чернозем на полтора аршина, да какой! А пяти лет не проходит без голода. Город на всю Россию славен хлебной торговлей, — ест же этот хлеб досыта сто человек во всем городе ... Нищих, дурачков, слепых и калек, — да все таких, что смотреть страш-но и тошно, — прямо полк целый!» [1, 52].

Гостроту філософських і психологічних проблем дослідник повісті П. Забелін пояснював етичним підґрунтям [3, 14]. З цим складно не погодитись, а варто ще додати й естетичне підґрунтя. Наприклад, симбіоз різного роду філософії прихований у наступ-них діях і міркуваннях Тихона під час руху по кладовищу: «Он шел и глядел по сторонам... Как коротка и бестолкова жизнь! И какой мир и покой вокруг ... ничего страшного не было вокруг. Он шел, даже как бы с удовольствием замечая, что кладбище растет...

Царю он честно послужил,
Сердечно ближнего любил,
Был уважаем от людей...

Стихи эти показались Тихону Ильичу лживыми. Но — где правда? Вот в кустах валяется человеческая челюсть, точно сделанная из грязного воска, — все, что осталось от человека... Но все ли? Гниют цветы, ленты, кресты, гробы и кости в зем-ле, — все смерть и тлен! Но шел далее Тихон Ильич и читал: «Так и при воскресении мертвых: сеется в тлении, восстает в нетлении» [1, 56–57]. Іншого філософського значення набуває думка про своє подвійне «я»: «...лезли в голову кощунственные мысли: он все сравнивал себя с родителями святых, тоже долго не имевших детей. Это было не умно, но он давно заметил, что есть в нем еще кто-то — глупей его» [1, 51].

Настав момент, коли власне життя Тихін сприймає як «ка-торгу, петлю, золоту клітку». У зв'язку з таким життям конт-

растності надають події у світі, які припадають на «золоте життя» героя — війна з Японією і революція. Тема революції зумовлює інший розвиток життя й сприяє появі нового світо-розуміння Тихона. Після бунту мужиків у нього виникло відчуття злості, образи, страху й уже не було тієї впевненості від багатства і радості від невтомної праці. Вперше він подумав просити захисту у влади, вперше він робить висновок про те, що з усім господарством слід розпрощатись, адже «не те деньги, что у бабушки, а те, что в пазушке». Він частіше міркує про своє життя, котре як вода між пальцями промайнуло. Тихін пригадує рідних, зустрічі з різними людьми, вперше думає про дружину як про рідну людину («это поразило его: боже мой, да ведь он даже понятия не имеет, что она за человек! Чем она жила, что думала, что чувствовала все эти годы»). У пам'яті його нема світлих спогадів: «кошку чью-то опалил — высекли», «пьяный отец подозвал — и сгреб за волосы», «мать... гнутая старуха... навоз сушила, тайком пила... ворчала», «беспощадно-строг, холоден был с женой, чужд ей на редкость». Єдиним приємним спогадом була зустріч із молодим купцем Ростовцевим: «Какая дружба завязалась было... Как запомнился тот серый масляничный день» [1, 82].

Через образ Тихона письменник намагається зрозуміти людей із народу. Попередження думок закладено в авторських словах («непонятен был в своем молчании, в своих уклончивых речах народ») і думках Тихона («скрытен он стал, народ-то! Прямо жуть, как скрытен»), монолозі Кузьми («Дикий мы народ!»). З появою брата Кузьми у творі звучить інша філософія про народну сутність, вона здебільшого нагадує знищення всіх норм моралі, етики й естетики у народному середовищі, адже І. Бунін через свого героя піднімає багато складних питань, у тому числі й тих, про які не прийнято було писати у XIX столітті і які обходилися стороною письменниками-реалістами. У свідченнях Кузьми правда життя і намагання зрозуміти, чому так склалося: «... есть кто лютее нашего народа? В городе за воришкой, схватившим с лотка лепешку грошовую, весь обжорный ряд гонится, а нагонит, мылом его кормит. На пожар, на драку весь город бежит, да ведь как жалеет-то, что пожар али драка

скоро кончились! <...> А как наслаждаются, когда кто-нибудь жену бьет смертным боем, али мальчишку дерет как сидорову козу, али потешается над ним? Это-то уж самая что ни на есть веселая тема. <...> Травят нищих собаками! Для забавы голубей сшибают с крыш камнями!» [1, 73]. Про народ думає і Кузьма: «Странник — народ, а скопец и учитель — не народ? Рабство отменили всего сорок пять лет назад, — что ж и взыскивать с этого народа? Да, но кто виноват в этом? Сам же народ!» [1, 114]. Обурено Кузьма висловлюється про працю: «...пашут целую тысячу лет... а пахать путем... ни единая душа не умеет... не знают... когда надо сеять, когда косить <...> «Как люди, так и мы!» [1, 161].

Звернувся автор до фольклору, складність якого позначена у численних прикладах знищення одного казкового героя іншим. Здається, ця проблема вперше висвітлюється у художньому творі про народ: «Историю считаешь — волосы дыбом станут: брат на брата, сват на свата, сын на отца, вероломство да убийство, убийство да вероломство» [1, 74]. Згадує письменник приклади з билин («распорол ему груди белые», «выпускал черева на землю», «ступил на леву ногу и подернул за праву ногу»), пісень (про мачуху «лихую да алчную», свекра «лютого да придиричвого», дружини до чоловіка: «Встань, постылый, пробудися, вот тебе помой — умойся, вот тебе онучи — утрися, вот тебе обрывок — удавися»), прислів'їв («за битого двух небитых дают», «простота хуже воровства») [1, 74].

Приділив увагу автор питанню відмінностей між росіянином і не росіянином, міркування про це подані через Тихона, котрий роздумує, як в інших країнах живуть, спілкуються, який побут, розвиток, чим люди займаються, які стосунки створюють між собою. Згадує він купця Рукавишнікова, який бував у інших країнах і таких стосунків між людьми, які були у росіян, не бачив. Пригадав Тихін відомих йому російських німців і «жидів»: «...все ведут себя дельно, аккуратно, все друг друга знают, все приятели, — и не только по пьяному делу, — все помогают друг другу; если разъезжаются — переписываются, портреты отцов, матерей, знакомых из семьи в семью передают; детей учат, любят, гуляют с ними, разговаривают, как с

равными, — вот вспомнить-то ребенку и будет что» [1, 89 — 90]. Для порівняння подано інший розвиток і побут: «А у нас все враги друг другу, завистники, сплетники, друг у друга раз в год бывают, мечутся как угорелые, когда нечаянно заедет кто, кидаются комнаты прибираться... Да что! Ложки варенья жалеют гостю! Без упрасиваний гость лишнего стакана не выпьет...» [1, 90]. Так автор зображує рідний для нього народ. З одного боку ця суворая правда стосується не всього народу, це зрозуміло, однак з іншого — правдива суворість сприймається як неминучість дійсності, що існує поряд із гостинністю (якій автор також приділяє увагу у творі), сором'язливістю, совістю, добрими справами, щирістю душі, жалістю до інших.

Із роздумами Кузьми про народ пов'язані роздуми про долю відомих письменників: «Боже милостивый! Пушкина убили, Лермонтова убили, Писарева утопили, Рылеева удавили... Достоевского к расстрелу таскали, Гоголя с ума свели... А Шевченко? А Полежаев?» [1; 103]. Окреме питання постає у зв'язку з лейтмотивом творчості. У різних персонажів різне ставлення до творчих порухів. Прагматичний Тихін, дізнавшись, що брат видав книжку віршів, гордий від того. Однак це не змінює його життєве кредо, тому під час суперечки з Кузьмою він каже: «...имей в виду: зачитаешься — в кармане не досчитаешься» [1, 69]. Кузьма розуміє, що для того, щоб стати поетом, потрібна освіта, а його історія — «история всех русских самоучек. Он родился в стране, имеющей более ста миллионов безграмотных. Он рос в Черной Слободе, где... насмерть убивают в кулачных боях, среди великой дикости и глубочайшего невежества» [1, 101]. Грамоти його навчив чоботар Белкін, у кращу пору життя він вимушений був крамарювати і за щастя сприймав поїздки в місто, писав статті про хлібне діло, «отводя или, вернее, растравляя душу статьями Толстого, сатирами Щедрина», і «все томился неотступной думой, что пропадает, пропала его жизнь». Високі подуми бажань творчої реалізації автор спростовує звичайною іронією про мізерність людини, так під час бесіди про Шиллера Кузьма думав, як випросити у борг «ливенку», захоплюючись «Дымом» твердив «кто умен, да не учен, в том без ученья много света», на могилі Кольцова написав:

«Подсим памятником погребено тело мешанина и поэта воро- нежского алесея васильевича Калцова награжденного монар- шаю милостию просвещенного безнаук природою...» [1, 103]. Відомо, що запис на могилі О. Кольцова — це історичний факт. Під час візиту на могилу поета І. Бунін прочитав його, а вже своє враження засвідчив у повісті. Одна із реплік у творі під- креслює ставлення автора до такого народного слова: «Осли- ная челюсть! Что мелеш? Обдумал ли, что значит это наше «без наук просвещение?» [1, 103]. Бажання творчої реалізації для Кузьми як головна недосяжна мета у житті, його трагедія і радість від можливості більше ніж інші відчувати, про нездій- сненність своїх бажань він думає: «Что стихи! Он только «ба- ловался». Ему хотелось рассказать, как погибал он, с небыва- лой беспощадностью изобразить свою нищету и тот страшный в своей обыденности быт, что калечил его, делал «бесплодной смоковницей» [1, 101]. Безплідністю свого життя терзається і Тихін: чекав часу, коли зможе щасливо жити, а воно промайну- ло й нічого не залишило в душі, тільки думки про те, що багато чого не здійснилося, багато що пройшло повз, а результат та- кий — «не здійснилося та зносилося».

У творі відчутна авторська іронія та своєрідні експери- менти зі словом, наприклад, розповідається історія про бика Бісмарка, згадується картина з надписом «Жан-Поль Рихтер, убитый молнией»; використовуються різні нові словоформи: «неутомимо гонял», «доконал потомка», «доктор похожий на дьякона», «лезешь в волки, а хвост собачий» (про революціо- нерів), «волосы мертвого цвета», «уютный квадрат строений». Однак не нове слововживання автора та іронічне ставлення до сюжетних колізій з життя своїх героїв становлять основу твору. Головними у повісті є роздуми, філософія поглядів, які пись- менник відтворює через монологічні та діалогічні форми опові- ді. В цьому помітна надзвичайна відвертість І. Буніна, який порушує закони літератури про зображення краси й добра, а оповідає про нову реальність, у якій існує життєва правда буття і людина без прикрас, реальна, дійсна і складна.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бунин И. А. Повести и рассказы / И. А. Бунин; [сост., предисл. и комм. А. Саакянц]. — М. : Правда, 1982. — 576 с.
2. Воровский В. В. Литературно-критические статьи / В. В. Воровский. — М. : Гос. изд-во художественной литературы, 1956. — 479 с.
3. Забелин П. В. Идеино-художественная проблематика и стиль повести И. А. Бунина «Деревня» / П. В. Забелин. — Иркутск : Восточ.-Сибир. книжное изд-во, 1965. — 54 с.
4. Колтоновская Е. А. О Бунине / Е. А. Колтоновская // Речь. — 1912. — 28 октября, № 296. — С. 2.
5. Бабореко А. К. И. А. Бунин. Материалы для биографии (с 1870 по 1917) / А. К. Бабореко. — М. : Художественная литература, 1967. — 303 с.
6. Woodward J. B. The evolution of Bunin's narrative technique / J. B. Woodward // Scando-slavica. — 1970. — Т. 16. — P. 5–23.